

Szülföldemen, a két víz között

Bács-Kiskun vármegye
természeti öröksége

„Itt születtem én ezen a tájon,
Az alföldi szép nagy rónaságon,”

Petőfi Sándor: Szülföldemen

Petőfi Kiskunsága egykor és most

Egy elfeledett pusztta története: Jakabszállás

Bemutatkoznak vármegyénk natúrparkjai

BÁCS-KISKUN VÁRMEGYE ÉS A KISKUNSÁGI NEMZETI PARK
KÖZÖS KIADVÁNYA A PETŐFI-EMLEKÉV ALKALMÁBÓL • 2023

Tisztelt Olvasó!

„Hova szívem, lelkem / Mindig, mindenholnan vissza-visszavágyott, / Ujra láttam végre születésem földét, / A szép Kiskunságot! / Bejártam a rónát, / Melyet átölel a Tisza-Duna karja, / S ölében, mint kedves mosolygó gyermekét, / Az anya, úgy tartja.”

Nehezen lehetne hitelesebb és szívhez szólóbb leírást találni a Duna és a Tisza által közrefogott Kiskunságról Petőfi Sándor szűk két évszázada született sorainál. A költő korától sok minden változott a közigazgatási szempontból ma jórészt Bács-Kiskun vármegye által határolt vidéken – többek között erről is szól ez a kiadvány. Egy valami azonban – úgy tűnik – állandó: az itt élők, sőt az idelátogatók,

szívét-lelkét magával ragadja a „rónák végtelene”.

A vármegyei önkormányzat számára kiemelten fontos cél, hogy a Bács-Kiskunban élőkkel megismertesse mindazokat az értékeket, amelyek mellett talán nap mint nap elmegyünk, természetesen véve azokat, miközben hálára és büszkeségre egyaránt okot adhatnak számunkra. Nem titkolt célkitűzésünk továbbá, hogy

vendégeinknek is bemutassuk természeti értékeinket, és arra motiváljuk őket, hogy újra és újra ellátogassanak Bács-Kiskunba. Éppen ezért örülök annak a kiváló együttműködésnek önkormányzatunk és a Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság között, amelynek eredményeként ez a kiadvány is megszülethetett.

Bízom abban, hogy ezek az ismeretterjesztő tartalmak hozzájárulnak ahhoz, hogy Petőfiéhez hasonlóan a mi szívünk, lelkünk is mindenholnan vissza-visszavágyjon erre a vidékre.

Rideg László

*a Bács-Kiskun Vármegyei
Kögyűlés elnöke*

A szerkesztő előszava

Bács-Kiskun Vármegye Önkormányzata és a Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság közös kiadvánnyal emlékezik a nagyszerű költő, Petőfi Sándor születésének 200. évfordulójára. A bicentenáriumi emlékvé alkalmat ad arra, hogy Petőfi Sándor tájköltészetét megidézve számba vegyük a tájformáló ember tevékenységét. Azt tehát, hogy az elmúlt két évszázad milyen változásokat hozott vármegyénk természeti viszonyaiba. Társadalmi, történeti és gazdasági szempontból mutatja be dr. Iványosi Szabó András, a Kiskunsági Nemzeti Park nyugalmazott igazgatója a Duna-Tisza köze tájának változásait, amelyek hatásait napjainkig érezzük. Aggódo és óvó szavai a Kiskunság vízviszonyainak javítására ösztönöznek. A második írás a Kiskunság mint földrajzi név használatával és elterjedésével foglalkozik, de ez a cikk segít betekinteni a mezővárosok, így Kecskemét és a kunok által kezelt puszták világába is.

Kiadványunkban elérhetővé tettünk letehető tartalmakat is, amelyek az emlékévhöz kötődnek. Például a néhai Lisztes Jánosra emlékezve, aki a Kiskunsági Nemzeti Park munkatársa volt, a Duna-Tisza közén élő kunok eredetéről és életéről közlünk érdekes tényeket. Itt is megemlítjük a Petrovics családot. „Egy elfeledett kiskunsági pusztát: Jakabszállás” című cikkünkben Szabóné Harkai Erika tollából Szabadszállás egykori pusztájának életéből olvashatunk szemelvényeket, és utal a Petrovics család itteni jelenlétére is. Két írásunk egy-egy konkrét példán keresztül az egykori erdők és szikes puszták tájhasználati történetét dolgozza fel.

Petőfi Sándor Kiskunságának megőrzése és megmentése közös érdek, generációk feladata. Az értékmentés szép példájáról olvashatunk vármegyénk natúrparkjai esetében. Végezetül a helyi és a vármegyei értéktár néhány természeti vonzerejének

felsorolásával zárjuk a Petőfi Sándorra emlékező kiadványunkat, utalva arra, hogy az itt élők is megbecsülik értékeiket. A Duna-Tisza köze sok lényeges vonásában különbözik az Alföld többi részétől. Szűkebb hazánk szülötte, Petőfi Sándor szinte túlfűtött szeretettel mutatta fel verseiben ezt a különbözöséget. Jóllehet, a mai táj színei sokkal fakóbbak, változatosága igencsak megkopott, értékörző területeink mégis sejtetni engedik a lírai vallomások hitelességét. Nap mint nap emlékeztetnek ugyanakkor arra a felelősségre, amelyet ezeknek a maradványterületeknek a megőrzése ró ránk. Hiszen természeti örökségünk kiemelkedő elemeiért vagyunk felelősek. Ezek az értékek éppúgy a nemzeti és az egyetemes kultúra részei, mint történelmünk, agrár- és gazdaságtörténeti múltunk, néprajzi hagyományaink és összetéveszthetetlen településrendszerünk.

Tóth Endre

Kiskunsági Nemzeti Park

FOTÓ: BACSKISKUN.HU

Itt születtem én ezen a tájon...

Petőfi Kiskunsága

Nagy költőnk születésének bicentenáriumát ünnepeljük – sokak szerint a legnagyobbikét. Édesanyja, Hruz Mária visszaemlékezése alapján az újszülött Petrovics Sándor gyöngé, öklömnyi, ráncos, vörös apróságként érkezett erre a világra. Hogy hol született? A jelenkori biográfiák szerint Kiskőrösön. Petőfi Sándor ugyanakkor ismétlődően Félégyházát, olykor meg Szabadszállást említi származási helyeként. Nem tisztünk, hogy e kérdésben állást foglaljunk. Ellenkezőleg: csak büszkék lehetünk arra, hogy szűkebb hazánk több települése is saját szülöttjének tudja ezt a különleges képességekkel megáldott, gyorsan ellobbanó életű génuszt.

A gyermek életének első harmada szűkebb pátriánk két városához kötődik. Az egyik a Kiskun kerület székhelye, (Kis Kun) Félégyháza, a következő pedig az ország legnagyobb szabadalmas mezővárosa, Kecskemét. Ezek a települések a helyszínei szellemi nyiladozásának, kitörhetetlen kisgyermekkorai élményeinek és kezdeti iskolás éveinek. Ám a költő azután is, élete végéig gyakori vendég a Felső-Kiskunságban vagy az ahhoz közeli Duna-melléken. Hiszen a szülők gyakran változtattak lakóhelyet aszerint, hogy a redemptus apa, Petrovics István hol árendált vagy tulajdonolt újabb meg újabb vendéglőket, mézárszékeket és földeket. Így Petőfi hol Szabadszállásra, hol Duna-vecsére, hol Szalkszentmártonba, hol meg Dömsödre tért haza a szülői házba. Ezért életművének igencsak tekintélyes hányada, nem kevesebb mint 170 költeménye és írása ezen a vidéken született.

Petőfi – aki húszéves korától jegyzi e néven műveit – hazafias, szerelmi és családi költészetével vált világszerte ismertté. A természetvédelem munkásainak szívéhez azonban tájleíró költeményei is igencsak közel állnak. Ezek nemcsak líraiságukkal lopják be magukat a szívünkbe, hanem az akkori természeti állapotoknak is tüpontosan érzékletes leírásai. Ha csak a legismertebbeket említjük – mint a *Hírös város az aaföldön Kecskemét* (1844), *Az alföld* (1844), *A Tisza* (1847), *A puszta télen* (1848), a *Szülőföldemen* (1848) vagy *A Kiskunság* (1848) –, érezhetjük a költő rajongását szűkebb pátriája iránt.

PETŐFI ALFÖLDJE

Fájdalom, de napjainkra az Alföldnek és ezen belül a **Duna-Tisza közének** (a tavábbiakban mindig erről – az országhatárral akkor még nem elfelezett – tájegységről szólunk) a költő által megénekel

szemvidítő üdesége és változatossága mára igencsak megkopott. Fölmerülhet a kérdés: mennyire vált kultúrtájjá Petőfi korára szűkebb pátriánk, majd miként sivárodott olyanná, amilyennek azt ma látjuk? Hogy ezt megértsük, először vessünk egy futó pillantást az újkori, a XIX. század derekáig végbement természet- és tájformáló folyamatokra!

A 150 éves török uralom idején elnéptelenedett és visszatermesztetett tájon a XVIII. század az újránépesedés és a társadalmi regenerálódás időszaka. A gyarapodó népesség egyre több természeti javat vett igénybe és mozgósított a saját javára. A tájhasználati beavatkozások fölérősödtek, még ha a jellegük és technikai szintjük nem különbözött is lényegesen a korábbi évszázadokétól. Egyes természeti képződmények (mindenekelőtt a löszpuszták és az erdők) már ekkor a megsemmisülés határára jutottak. Az igazán nagy léptékű beavatkozások azonban nem ekkor, hanem a reformkortól történtek. Ezért született szerencsés pillanatban döntés az 1782–85-ben végrehajtott, úgynevezett első katonai felmérésről. Az ennek részeként készült térképsorozat a tájformáló-tájátalakító beavatkozások gyorsulásának, sebességváltásának kezdő pillanatát rögzíti tehát. Lássuk a felmérés leképezéseit:

- Pest, Bács, Bodrog és Csongrád vármegye **mezővárosainak és falvainak**

kisebb hányada a XVIII. század végére újjáépült. Tekintélyes számban alapítottak ugyanakkor sváb, tót (mint Kiskőrös), rác és bunyevác telepesfalvakat is. A közjogi értelemben vett Kiskunság pedig úgy népesedett újra, hogy a néhány ezer főre zsugorodott törzsökös lakosság mellé a Felső-Kiskunságba református tolnaiak és baranyaiak, a Kiskunság keleti-délkeleti részébe (így Félegyháza is) pedig katolikus járságok telepődtek. Idővel itt jelentőse vált a szegedi kirajzás is.

- A tájváltozások közül elsőként az **erdők** török idők óta megszakítatlan fogyatkozását említjük. Világos, hogy ennek XVIII. századi mozgatórugója a gyarapodó lélekszámú népesség építő- és tűzifaigénye. A térképezők 1785 táján kevesebb mint 4%-os erdősültséget dokumentáltak, azt is jobbára a két nagy folyó árterén.
- Gyorsuló ütemben terjeszkedtek a szántóterületek, egyre inkább háttérbe szorítva a nagyállat-tartást. Míg 1720-ban mintegy 125 ezer, 1785-ben már 837 ezer hektár **földművelésbe vont terület** volt a folyóközön. Ennek során a **lőszpuszták** maradéktalanul eke alá kerültek, megszüntetve ezzel az ország egyik legjellemzőbb természetes élőhelytípusát. De elkezdődött a **magas ártéri folyóhátak** és a jobb adottságú **humuszos homokterületek** feltörése is.
- A kiterjedt **ártereket** viszont a Duna és a Tisza még szinte háborítatlanul uralta, ezek az ősfoglalkozások és a foggazdálkodás szinterei maradtak. Apróbb helyi védműveket építettek ugyan, de a folyók nagy áradásai több tíz kilométer szélességben terülhettek szét. Petrovicsék anyagi megroggyanásának egyik oka is éppen az az 1838-as nevezetes dunai árvíz, amelyik romba döntötte a két évtizede gyarapodó vagyonú család összes szabadszállási ingatlanját – 25 kilométerre a Dunától!
- A folyóktól távolabbi tájak vízállapotát a térségi vízrendezési munkálatok még egyáltalán nem zavarták meg. A **hátságperemeket** és a **homoksági buckaközi laposokat** tavak százai, kiterjedt nedves rétek, lápok és mocsarak tarkították. A vízállapotoknak ez a ter-

mészetessége és a domborzat változatos vegetációs képe a kulcsa a Petőfi által oly szívmengető képekben megénekelte táj sokarcúságának, az üde és sivár tájfoltok mozaikosságának.

- A **két víz köze** sztyeppvegetációjú **homokpusztáin**, ahol ligetes állományú fás növényzet is csak jelentéktelen kiterjedésben volt, kedvükre tombolhattak a szelek. A homoki gyepeket az elfátlanodás, azután az a fokozódó táposási kártétel, amit a területileg viszszaesőző, ám növekvő állománysűrűségű nagyállat-tartás okozott, és nem utolsósorban a deflációnak megnyitott, terjeszkedő szántóterületek tették egyre sérülékenyebbé. Mindezek hatására, éppen a katonai felmérés utáni két évtizedben – egy klimatikus kilendüléstől tovább erősítve – geológiai léptékű **homokmozgások** zajlottak le. Érdemes ideidézni Kecskemét tanácsának egy 1807-ben kelt jegyzőkönyvét: „1792-iki évben Kecskemét határa felmértetvén, az 12 négyzetmérföldet meghaladott s 1/6 homok alatt volt. 13 esztendővel később, 1805 és 1806-ban másodszor felmértetvén a' határ, ekkor már annak felét elözlő a' folyóhomok.”
- A fölélnkült homokmozgások kényszerítették ki, hogy egyfelől elkezdődött a **homokterületek fásítása**, másfelől megnyílt az út a korábban általánosan tilalmazott **tanyásodás** előtt. A tanyás gazdálkodás pedig gyors ütemben fordult át a nagyállat-tartástól a sok lábbon álló, de meghatározóan a szőlő- és gyümölcsstermesztésre alapozott gazdálkodás felé.

PETŐFI UTÁN – A KULTÚRTÁJJA FORMÁLÓDÁS LÉPCSŐFOKAI

A természetátalakító folyamatok a XIX. század derekától gyorsultak és erősödtek föl, ezeket a tendenciákat tehát Petőfi csak csírájukban észlelhette. Nem is találunk nála erre vonatkozó utalásokat, legföljebb a „*száz vasutat, ezeret*” lelkes fölkiáltásban. A nálunk késve kibontakozó ipari forradalom, majd a kiegyezés utáni robbanásszerű gazdasági fellendülés azonban gyökeres átalakulási pályára állította a Duna–Tisza közti tájat is. Mi történt tehát az utóbbi 170 esztendőben?

- A korábban mérsékelt léptékű **természetátalakítás** a reformkortól robbanásszerűen változó gondolkodásbeli és technikai eszköztárra támaszkodhatott, amelyben (mai fogalommal élve) a környezettudatosság alig-alig érvényesült. A haszonelvűség ezzel szemben szinte korlátok nélkül generálta a természetromboló döntéseket.
- Az egyik legnagyobb átalakulás az **ármentesítés**. A XIX. század közepső harmadában végrehajtott munkálatok hatására szinte pillanatok alatt megszűnt az a vízgazdag természeti rendszer, amely meghatározta az egész Kárpát-medence-belső életföldrajzi arculatát. A folyókat kivétel nélkül gátak közé szorították, méghozzá úgy, hogy azokat jobbára kanálisokká silányították. A Duna–Tisza közén a két nagy folyót kísérő, az első katonai felmérés idején még 4000 négyzetkilométernyi ősi ártér és mocsárvilág az alig 100 négyzetkilométer kiterjedésű hullámtérre szorult vissza. A folyószabályozások nyomán
 - megszűnt a volt árterek folyóvízi üledékfeltöltődése, így a tápanyagutánpótlása,
 - kedvezőtlenül módosult országrésznyi térségek talajvízjárása,
 - erőteljes másodlagos szikesedés indult meg,
 - mindezeket állandósuló mezo- és mikroklimatikus változások követték,
 - a folyószabályozással visszafordíthatatlan életföldrajzi átrendeződés kezdődött, elindítva a természetes életközösségek gyorsuló degradációját, pusztulását.
- Másik meghatározó folyamatként kiteljesedett a **Homokságok meghódítása**. A XX. század elejére alig maradtak művelésbe még nem vont, háborítatlan homokpusztagyeppek vagy nyílt, mozgó homokfelszínek. Vidékünk múlt századi átalakulása során, amelyet annak idején Kertmagyarország-, majd Aranyhomok-időszakként nevezítettek, hatalmas új, szőlő- és gyümölcsöstelepítések zajlottak, és folyamatosan sűrűsödött a tanyavilág is. Sosem volt mértékűvé futott föl az erdők területe.

Láperdő és láprét Kunpeszernél
FOTÓ: DR. VADÁSZ CSABA

Tiszai ártér

FOTÓ: KNP ARCHÍVUM

Am ennek az volt az ára, hogy

- az ültetvény-előkészítő tereprendezések során a Duna–Tisza közti hátság csaknem 10%-án teljesen síkba rendezték vagy letompították a finom tagoltságú felszíni formakincset,
- a 80%-ban sztyepptéjra végrehajtott, s mára a térség egynegyedét elfoglaló erdősítések valójában ökológiailag szegényes, a természetes erdők faj- és életkorbeli változatosságát nélkülöző, plantázsjellegű fásítások. Egy évszázadon át a természetyszerűség is alig volt szempont a fafajválasztásban (részben érthetően: a favorizált akác vagy a fekete-fenyő jobban viseli a homokvidékek nyomorúságos víz- és tápanyag-ellátottságát),
- a táj ökológiai adottságait figyelmen kívül hagyó erdősítések másik – alig ismert, sőt megkockáztatjuk: szándékosan elhallgatott – hatása, hogy ezek az erdők hatalmas vízvisszatartóként párologtatják el a szűkös és más hatásokra amúgy is megcsappant talajvízkészleteket, hozzájárulva a térség folyamatos talajvízszint-csökkenéséhez.
- A XIX. és a XX. század földéhsége, majd a szocialista időszak nagyüzemi gazdálkodása **visszaszorította** a természetes terepalakulatokat, a tájakat diktálta **racionalis földhasználatot**. E homogenizáló folyamat áldozataivá váltak a korábban mozaikos gyepterületek és nedves térszínek. A kialakult hatalmas szántók, ültetvények ma ökológiai sivatagként vagy gátként működnek.
- A beavatkozások közül utolsóként a minden Duna–Tisza közti tájra kiterjedő **belvízi munkálatokat** említjük:
 - a XX. század elején a folyók védtől-téseinek mentett oldalán visszatérő-

dó, pangó vizek elvezetését oldották meg, amit – jelentős késéssel – nagy halastórendszerek és öntözőművek építése követett;

- rövidesen elkezdődtek az akár több tíz méterrel magasabb hátsági területek belvízrendezési munkálatai is, összekapcsolva és ezzel megszüntetve a buckaközi vízterek autonóm hidrográfiját, illetve lecsapolva a nagy természeti értékű szikes tavait és mocsarait;
- a Hátságon mindez úgy történt, hogy a gravitációs csatornák szabályozó műtárgyak nélkül – vagy ha voltak is ilyenek –, csakis az elvezetést szolgáló üzemrendben működtek, működnek. Mondhatni, a beavatkozás a természetes életföldrajzi viszonyokat figyelmen kívül hagyva, az ökológiai állapot károsítását mintegy fölvaltálva fejtette ki hatását. Már ameddig voltak elvezethető felszíni vízkészletek.^a
- A többirányú drasztikus beavatkozások nyomán a zöldfolyosók is szétszakadoztak. A megmaradt, de összezsugorodott és elszigetelődött természetes élőhelyek ezért ma sokkal sérülékenyebbek.
- Az elmúlt évszázad második felének a rendszerváltozásig (olykor azon is túl) ható terhes következményei, hozadéakai:
 - a tanyavilág negatív megítélése és kényszeresen felgyorsított felszámolása;
 - az elkezdett, majd nem ritkán félbemaradt meliorációs munkálatok;
 - a műtrágya- és vegyszerfelhasználás anomáliái.
- Legújabb korunk nehéz dilemmája, hogyan alkalmazkodjunk a **globális klímaváltozáshoz**. A Homokság tekintetben az ország legkritikusabb helyzetű vidéke. Nem véletlen, hogy azt

az ENSZ Élelmezésügyi Világszervezete (FAO) félsivatagosodó területként tartja nyilván.

Várallyay György, a XX. század második felének kiemelkedő talajtanos kutatója **találónan nevezte a Duna–Tisza közét természetes állapotában makrohomogén, s ugyanakkor mikroheterogén földrajzi tájnak**. Az országrészünket ért emberi beavatkozások röviden vázolt sora talán érzékelteti, hogy ez a finom domborzati tagoltságú, hajdan vízgazdag felületekkel tarkított, nagy ökológiai változatosságú vidék miért változott **degradált kultúrtájjá**, s miként veszített – nem is keveset – szemet gyönyörködtető sokszínűségéből. Mindezt csak részben tompítja a fogyatkozó, ligetes tanyavilág, az (olyan, amilyen) új erdők zöldje vagy szigetszerű védett területeink szépsége. Bizony, nem ez, nem ilyen volt Petőfi szeretett szülőföldje!

^a Itt jegyezzük meg, hogy mindaddig,

- amíg nem vállaltuk föl a belvíz fogalmának gyökeres átértékelését,
- amíg fennmarad a belvízcsatorna-hálózat gyatra műszaki állapota (műtárgyhiányai), illetve a belvízelvezetés föltétlen primátusát érvényesítő agrár- és vízgazdálkodási gyakorlat,
- s látva a talajvízkészletek négy évtizednyi tendenciózus csökkenését, a 30–80 méterrel a Duna- és a Tisza-völgy fölé magasodó Hátságon értelmetlen és megvalósíthatatlan a **vízvisszatartás** szorgalmazása. Ma ez azért teljesen iluzórikus, mert **nincs mit, és ha lenne is, nincs mivel visszatartani**: ez nem a

Kiszáradt szikes tómeder

FOTÓ: BACSKISKUN.HU

jórészt alacsony ártéri szintű Tiszántúl! Másfelől és mindenekelőtt: topográfiai helyzeténél és szedimentológiai-talajtani jellegénél fogva a **Homokság vízhiánya vízpótlás nélkül kezelhetetlen, hidrológiai állapotromlása megállíthatatlan!**

Dr. Iványosi Szabó András

A Duna–Tisza köze természeti földrajzi vázlata

A Petőfi Alföld-képéről szóló írást forgatva bizonyára föltűnt az olvasónak, hogy a szerző sohasem használja analóg fogalomként a Duna–Tisza közét és a Kiskunságot. Ha ilyen kérdések egyáltalán foglalkoztatták volna, biztos, hogy a költő sem esett volna efféle tévedésbe. Hiszen Petőfi életidejében a Jászkun kerület még valós, közjogi értelemben a vármegyékkel jórészt azonos jogosítványokkal felruházott közigazgatási (és gyökereiben néprajzi) egység volt. Csakhogy az így definiált Kiskunság a (mai magyarországi) Duna és a Duna–Tisza közének alig egyötödére terjedt ki, méghozzá szét-szórtnan, foltszerűen. A fogalmi összemosás tehát igencsak nagyvonalú, mi több: félrevezető. És ez mára nemcsak a köztudatban gyökeresedett meg, hanem a földrajzi terminológiában is.

Hogy ez mennyire így van, azt jól érzékelteti a Kiskunsági Nemzeti Park névválasztása. Pedig a huszonnyolc településből, ahol nemzeti parkunk törzsterületei fekszenek, csak hét egykori kiskun települést találunk! Ezzel szemben Kecskemét városnak (amelynek bérelt pusztáival együttes területe a török idők második felében akár 3000 négyzetkilométerre rú-

gott) tizenöt mai nemzeti parki településen volt tulajdona vagy tartós bérleménye! Valamelyest oldja ezt az ellentmondást, hogy a bérelt puszták egynémelyike (Fülöpháza, Kerekegyháza, Orgovány) épenséggel elnéptelenedett kun terület volt. A Duna–Tisza közét természeti földrajzi értelemben négy középtáj alkotja: a nyugaton elhelyezkedő Duna menti síkság, a

Olvassa be ezt a kódot és tekintse meg a Kiskunsági Nemzeti Park területét a XVII. század eleji közjogi viszonyok szerint, valamint Kecskemét és térsége 1885-ös térképét:

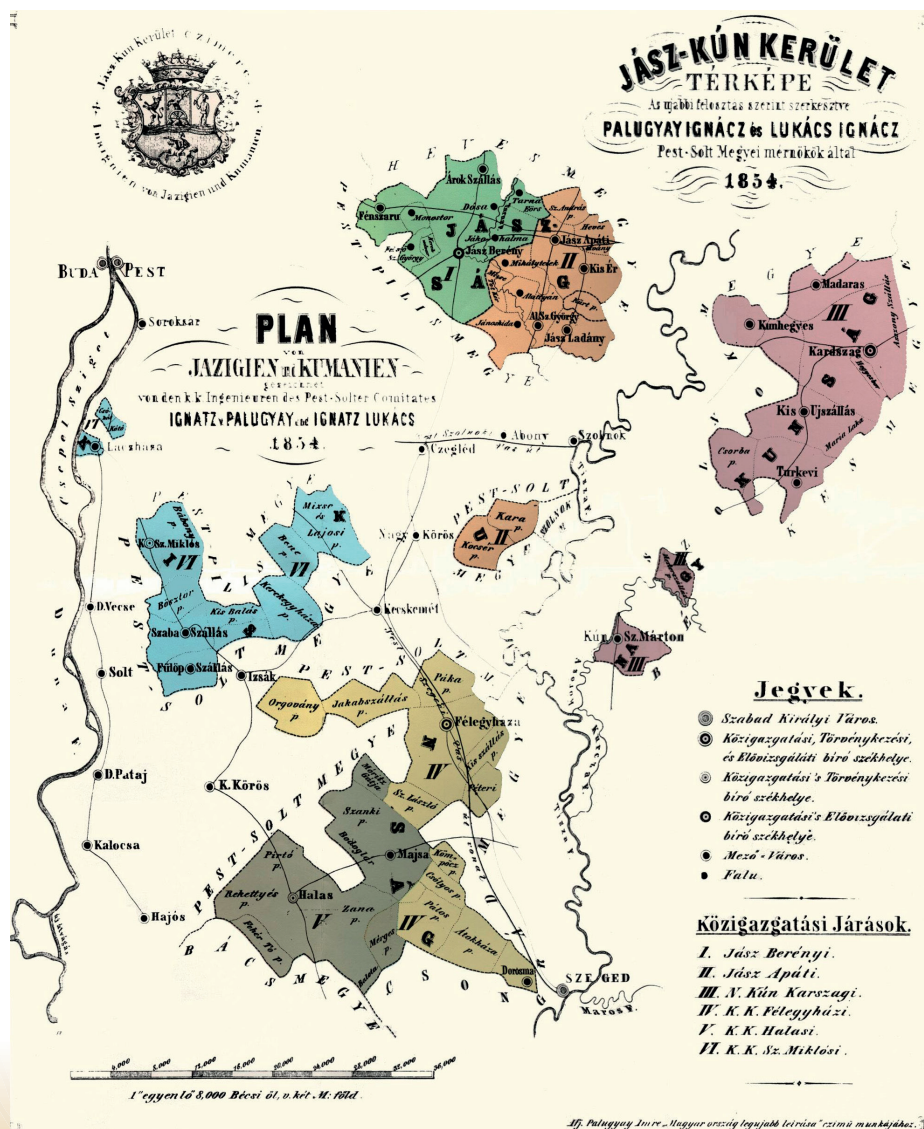

Duna–Tisza közü Hátság, a hozzá délen csatlakozó Bácskai löszhátság és végül a Tisza keskeny völgyésája, az Alsó-Tisza-vidék.

A Duna menti síkság földtani értelemben kifejezetten fiatal területegység. A Duna a pilis–börzsönyi vulkáni köztömeget átvágva még a jégkorszak előtt hatalmas hordalékkúpot kezdett kialakítani. A fő meder délkeleti irányban előrenyomulva az úgynevezett Vecsés–Kecskemét-árok mentén töltögette hordalékával a mind szakadozottabb Pannon-beltavat. A jelenkori észak–déli folyásirány mintegy 600 ezer éve, a Kalocsai-süllyedék lezökkenése és az Észak-bácskai-lösztábla kiemelkedése hatására kezdett dominánssá válni. A mai hidrográfiai helyzetet a XIX. századi folyószabályozás véglegesítette.

A Dunát a bal parton a teljes alföldi szakaszon keskeny, de legföljebb néhány kilométer széles folyóhát kíséri. A folyó üledéklerakási törvényszerűségeiből következően ez a térsávsáv már a vízrendezések előtt is jobbára ármentes volt. Ezért évezredek óta települések sorjázna rajta. E magas ártéri sáv és a Hátság között 15–25 kilométer széles alacsony ártéri zóna húzódik. Kiterjedt szikesei meszes-szódások, ezért mikromorfológiai jellegük lényegesen eltér a Tiszántúl savanyú szikeseitől. Itt van az ország legnagyobb szikes tóvidéke is. Az alacsony ártér tökéletesen egyengetett felszínét csak néhány, az ártér fölé 10–15 méterre magasodó terasz-sziget (Solti-halom, Tétel-halom) szakítja meg. Lejtése a folyásirányban minimális. Második legnagyobb dunai szigetünk, a Mohácsi-sziget déli sarkát ma átszeli az országhatár. A hátságelőter tájképileg is látványos peremsávja a Turjánvidék és az Őrjeg tözegecs mocsaraival, láprétejeivel. A Duna-völgy jó természeti állapotú területeit a Duna–Ipoly, a Kiskunsági és a Duna–Dráva Nemzeti Park igazgatóságai gondozzák.

A Duna–Tisza közü Hátság hazai része 7600 négyzetkilométer kiterjedésű. Budapest térségétől déli irányban a már

vajdasági Szabadka környékéig terjed. Nyugaton meredekebben határolódik el a Duna-völgy irányába, kelet felé viszont meneteles lejtésű. Jellemző felszíni képződménye a futóhomok, amelyet az uralkodóan északnyugatias szelek halmoztak át a hajdani dunai hordalékkúpából akár száz métert is meghaladó vastagságban. A futóhomokösszlet gyakran váltakozik löszös közbetelepülésekkel.

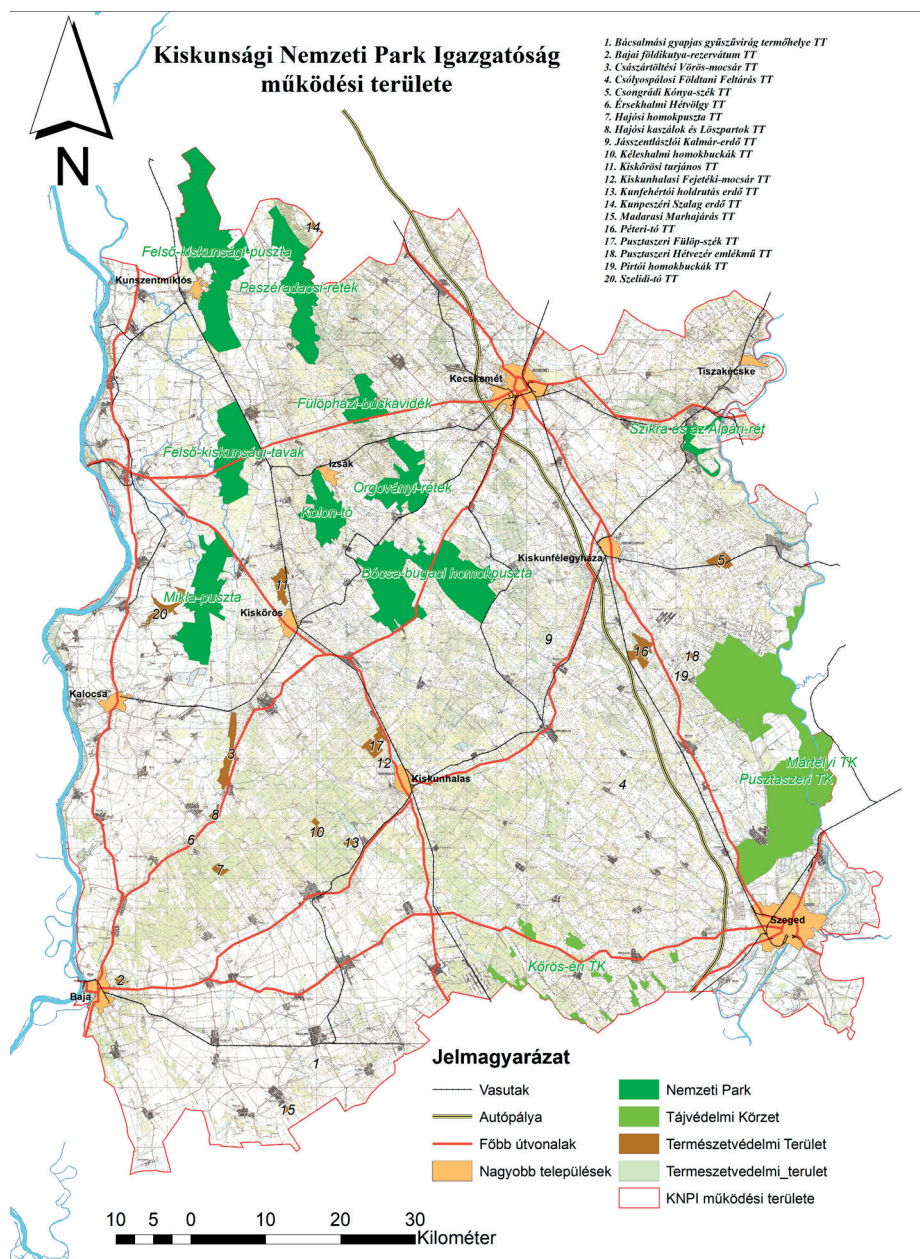
A Duna-Tisza közti Hátság jellemző gerincmagassága 110–150 méter, így 30–60 méterre magasodik a Duna és a Tisza hullámtere fölél. Ez a Kárpát-medence vízrendszerének összerendezője, központi vízválasztója.

A Hátság homokanyaga mindig is részben kötött formában (tehát mozgása közben is gypepvegetációval borítva) halmozódott át. A felszín egyhangú lepelhomokmezőit és deflációs laposait több párhuzamos pásztában északnyugat–délkeleti futású, erősen szagatott domborzatú, terjedelmes (8–15 kilométer hosszú, 2–3 kilométer széles) buckavonulatok teszik változatossá és látványossá. Ezek jellemző felszínalakítási nagyformái a szélbarázdák, a hosszanti és a parabola alakú garmadák, valamint a maradékgerincek. A homokmozgások egyedülálló felszínalakítási relikta a Fülöpházi-buckavonulat két, mindmáig mozgó homokdűnéje.

A Hátság buckaközi mélyedéseiben sok a természetes állapotában lefolyástalan terület. Ezekben kis vízállások: szikes tavak és mocsarak száza alakultak ki, utat nyitva különleges üledékképződési folyamatoknak (például a világszerte is unikális rétimészke-képződésnek). Napjainkban a tómedrek kanalizáltak, s szinte kivétel nélkül szárazak.

A Hátság izolált, ám terjedelmes, különleges természeti értékeket őrző egységei (Bugac, Bócsa, Orgovány, Fülöpháza, Bikatorok) a Kiskunsági Nemzeti Park részei.

A Bácskai-löszttábla – amelynek alapja szintén hordalékkúp – a Császártöltés-

Kisszállás képzeletbeli vonal mentén, az Illancson szinte észrevétlenül megy át a Duna-Tisza közti Hátságba. Nyugaton meredek eróziós peremmel: a Kecel-Bajai magaspárttal szakad le a Duna-völgyre. Legmagasabb részén meghaladja a 170 métert is. Uralkodó képződménye a pleisztocén hideg periódusaiban leülepe-

dett, szél szállította lösz, amelyet vastag és terjedelmes futóhomokrétegek tagolnak (sőt az Illancson éppen ez a jellemző felszíni üledékanyag). Erős tagoltsága, völgyképződése egyes tájrészletein szinte dombvidéki jellegű. Természeti, gazdálkodási és építészeti értékeit az Örjeg és Szőlőhegyei Natúrpark foglalja egységbe. A Duna-Tisza köze keleti határán húzódó **Tisza-melléke vagy Alsó-Tisza-vidék** néhány kilométer szélességben kíséri a szabályozás óta szinte csatornájellegű Tiszát. Ártéri genetikájú terület, felszínét zömmel öntésiszap, míg helyenként ártéri-mocsári lösz alkotja. Hazánk legalacsonyabb topográfiai helyzetű vidéke: itt, Szeged-Gyáláréten találjuk az ország legmélyebb, 75,8 méteres pontját. Legnagyobb hajdani szikes tavait (Csaj-tó, Szegedi Fehér-tó) halastóvá alakították. A térség legértékesebb természeti területei a Kiskunsági Nemzeti Park és a Pusztaszeri Tájvédelmi Körzet részei.

Dr. Iványosi Szabó András

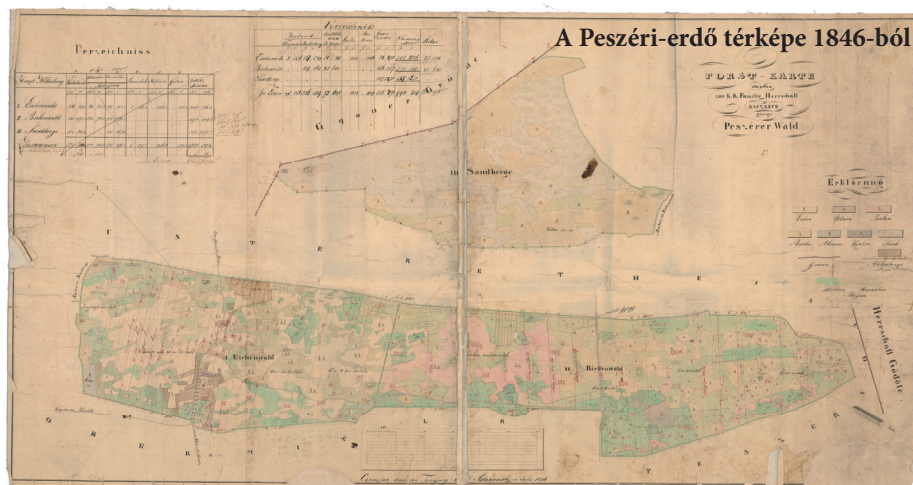

A Peszéri-erdő és a puszta Petőfi idejében és napjainkban

Alföld, Duna–Tisza köze, Kiskunság... kevesen írtak e tájról nagyobb szeretettel, mint Petőfi. Sajnos kevesen ismerik és szeretik úgy ezt a vidéket napjainkban, mint ahogy Petőfi Sándor kétszáz éve tette. Pedig azok a tájképi, természeti és kulturális értékek, amelyek akkor megmagadták a költő képzeletét, még napjainkban is jelen vannak a Kiskunság egy-egy jól eldugott zugában.

A következőkben a Kiskunság olyan részét mutatjuk be, amely – minden végbement változás dacára – napjainkban is őrzi azokat az értékeket és azt az ősi hangulatot, amelyek Petőfit is megihlették.

A Peszéri-erdő és közvetlen környezete két évszázaddal ezelőtti természetbeni állapotáról sokat elárul egy, a Koháry–Coburg-uradalom által 1846-ban készített térkép. Különleges térkép ez, amely az uradalom birtokát képező erdő akkori természetbeni állapotát szemléletesen bemutatja. A XIX. században elérhető – de napjainkban is elfogadható – geodéziai pontossággal, német nyelvű feliratokkal elkészített térkép jól szemlélteti, hogy miként is nézett ki ez az erdőssztyepp akkoriban. Az évszázados tölgyesek alkotta maximum néhány tíz hektáros zártabb erdőállományokat, illetve a nyíres-nyaras ligeteket mélyebb fekvésű, üde rétek vették körbe, az azokból kiemelkedő homokbuckákon a Kiskunságra jellemző homoki gyepek voltak megtalálhatók, ahol tenyésztett a „bús árvalányhaj” s persze ezer más sik növényfaj.

A Peszéri-erdő térképe 1846-ból

Csodálatos, változatos táj képe rajzolódik ki lelki szemeink előtt e térkép és a korabeli leírások, költemények alapján. Az ember nemcsak hasznosította, hanem élte is a tájat. Itt legelt a „Kis-Kunságnak száz kövér gulyája” közül jó néhány, s a mindennapokhoz tartozott a „méneseinek nyargaló futása” is. A jó hír az, hogy – igaz, kisebb kiterjedésben és gyakran csak különálló mozaikok formájában – ma is fellelhetők ezek a csodák.

Tegyünk egy képzeletbeli sétát az erdőből a puszta irányába, és nézzük meg, mit láthatunk napjainkban!

Az erdőssztyepp tölgyesek kiterjedése Petőfi kora óta mintegy 94%-kal csökkent hazánkban. A Peszéri-erdőben még mindig jelentős állományuk megtalálható, a hazánkban napjainkra fennmaradt homoki erdőssztyeppi tölgyesek jelentős része, mintegy 30%-a ide köthető. Vannak olyan tölgyfák, amelyek már Petőfi Sándor életében is éltek, sőt már akkor sem voltak fiatalok. A tisztásokkal tagolt tölgyesek, nyíres, nyárfás ligetek, cserjések által

alkotott élőhelykomplex nemcsak őrzi a múlt örökségét, de felújulásának-megújulásának most is szemtanúi lehetünk. Az alföldi tölgyesek természetes felújulása a számos veszélyeztető tényező (pl. a trópusi vidékekről az ember által behurcolt, inváziós lisztharmatfajok, az egész Duna–Tisza köztéj sűjtő talajvízszint-süllyedés) ellenére most is végbemegy. Nem sok helyen lehet az erdőssztyeppet alkotó, sok-sok élőhelytípust egy helyen, élő rendszerként megőrizni, de a Peszéri-erdő ilyen hely. Ez a táj élt, él, és élni is akar. Ha vigyázunk rá, élni is fog.

A változatos élőhely-szerkezetű Peszéri-erdő számos (több száz) védett állat- és növényfajnak, többek között az erdei pacsirtának, a fekete harkálnak, a díszes tarkalepkének, a skarlátbogárnak, a szarvas álgánytúrónak, a homoki nőszirmnak és a mocsári kardvirágnak biztosít megfelelő élőhelyet.

Kevesen tudják, hogy a Felső-Kiskunság hazánk növényfajokban leggazdagabb tája. Hosszan lehetne sorolni azoknak

A Peszéri-erdőben napjainkban is újul a kocsányos tölgy
FOTÓ: DR. VADÁSZ CSABA

21. századi pásztorgeneráció
FOTÓ: DR. VADÁSZ CSABA

a fajoknak a listáját, amelyeknek legnagyobb állományai itt találhatók. Ilyenek az orchideák, a nőszirmok és egyéb díszes növények is. A maga egyszerű, fehér törékeny virágaival is megragadó szépségű erdei szellőrózsa vagy a színpompáját csak nagyon közelről felfedő tarka nőszirm az erdő jó pár pontján előfordul, helyenként akár tömegesen is. Az óriás útifűnek a Peszéri-erdő mellett található az egyetlen életképes hazai állománya.

De azok a fajok is érdekesek, amelyek napjainkra csak kisebb állományok formájában maradtak fent. A tavaszi hérics az egyik legkorábban virágzó növényfaj. Napsárga szírmái a még barna és szürke pusztába a tavasz, az újjászülető természet ígéretét hozzák évről évre. Azonban az sem véletlen, hogy az elmúlt évszázadokban ennyire megritkult ez a növényfaj. A

Erdei szellőrózsa és tarka nőszirm: az erdőssztyepek értékes fajai
FOTÓ: DR. VADÁSZ CSABA

alá tűzve a tályog kezelésére használták. A ma is fennmaradt – és szerencsére évről évre gyarapodó – tavaszihérics-állományok olyan helyeken találhatók, amelyeket a korabeli emberek nem úgy hasznosítottak, mint a táj többi részét. A kun nemzetiségek által használt területek határa, mezsgyéje a senki földje volt – nem hasznosított

profitált, hogy ezeken a mezsgyéken nem ásták ki a gyökereit.

Aki járta már a pásztorolva legeltetett pusztát hajnalban vagy szürkületben, hallhatta a kolompok jellegzetes, a végtelen pusztát betöltő, s egyben a pusztát az ember által élt és az embert éltető vidékké tevő hangját. A kolompok hangja nagyon sok információt közölt a pusztá emberének, a kolompok hangolásának tudománya apáról fiúra szállt. De nemcsak a kolomphan-golás, hanem az állatgyógyászat, a jószág minden rezdülésének ismerete is azt az ősi tudást képezte, amivel a pásztorok egykor bírtak, s aminek ma már kevesen vannak a birtokában. Szerencsére a Felső-Kiskunságban még mindig élnek olyanok, akik őrzik-ápolják ezt a hagyományos, könyvből meg nem tanulható tudást.

A legeltetés tartja meg a pusztát változatosnak, élettel telinek. Olyannak, amilyenek Petőfi ismerte, és a fennmaradt pusztaságokat meglátogatva a mai generáció is ismerheti. Érdemes azért dolgozni, hogy Petőfi Sándor születésének még az 500. évfordulójára is fennmaradjanak ezek a páratlan természeti rendszerek és a hozzájuk kötődő, hagyományos tudás.

Dr. Vadász Csaba

Homoki árvalányhajás buckatető
FOTÓ: DR. VADÁSZ CSABA

hagyományosan lótarló vidékeken – és a Kiskunság bizony hosszú-hosszú évszázadokon keresztül ilyen volt – nem úgy ismerték, hogy tavaszi hérics, hanem így: tályoggyökér. A lovak hagyományos népi gyógyászatában a hérics gyökerét a ló bőre

ta senki azokat a keskeny sávokat a békés együttélés érdekében. Ez a korabeli ember bölcs belátását tükrözte, hiszen akkoriban a határviták elintézése általában nem a bíróságokon történt. A tavaszi hérics mind-ebből persze semmit sem tudott, de annyit

Kunok a két víz között

A Kiskunsági Nemzeti Park egykori munkatársa, néhai Lisztes János az elmúlt évtizedekben több természettudományi-néprajzi tárgyú könyvet és tanulmányt írt és szerkesztett. Nagy tudású és sokoldalú embert tisztelhetünk a nemzeti park egykori természetvédelmi őrében, munkatársunkban, akinek élete és tevékenysége összeforrott a Kiskunsággal: a tudományos ismeretterjesztés úttörője volt, évtizedeken keresztül kiállítások sokaságával mutatta be a természetet. Szűkebb környezetét, a Szikrai-Holt-Tiszát tekintette igazi otthonának, ahol együtt kelt és feküdt a nappal és a madarakkal. Lakitelek és Tiszaalpár település megbecsült embere volt.

Egész életének mottója jól mutatja viszonyát szeretett Kiskunságához: „A természetben és a természettel való együttélés gyökereit apáink, nagyapáink, de még inkább elődeik mindennapi életében kereshetjük. Ennek írott összegzője a néprajz, a természetvédelem társtudománya. Szívvel és lélekkel kell közelednünk mindkettőhöz, mert téved az, aki értékeink megőrzését kötelességének tartja. Az ennél több: becsületbeli ügy.”

Lisztes Jánosra és munkásságára emlékezünk a Duna-Tisza közét újra benépesítő kunok eredetével, vándorlásával, itteni életükkel foglalkozó írásával, amely a QR-kódon keresztül érhető el.

Egy elfeledett kiskunsági pusztá: Jakabszállás

Miről mesélnek a térképek és a levéltári adatok?

Minden pusztának megvan a maga története, legendái. Most egy olyan pusztá történetéből mutatunk be szemelvényeket, amely a „kecskeméti pusztasággal” volt határos. A mai Jakabszállás helyén terült el az egykori szabad-jakabszállási pusztá, ahol 200 éve még a legelésző állatok, hajtóutak, csárdák, vásárok határozták meg a pusztai életképet, sőt fellelhetők a Petrovics család kötődései is. A pusztai élmények nagy hatással voltak Petőfi Sándor tájköltészetére is.

Jakabszállás neve először egy 1342-ben kelt oklevélben szerepelt. Az 1407. évi oklevél szerint Jakabszállás kun kapitányi székhelyként Halas-székhöz tartozott. Jakabszállás a nevét az Ilonchuk nemzetségbeli Buthemer Jakab kun kapitányról kapta, akinek kapitánysága alatt Jakabszállás virágzó település volt. A Buthemerek és

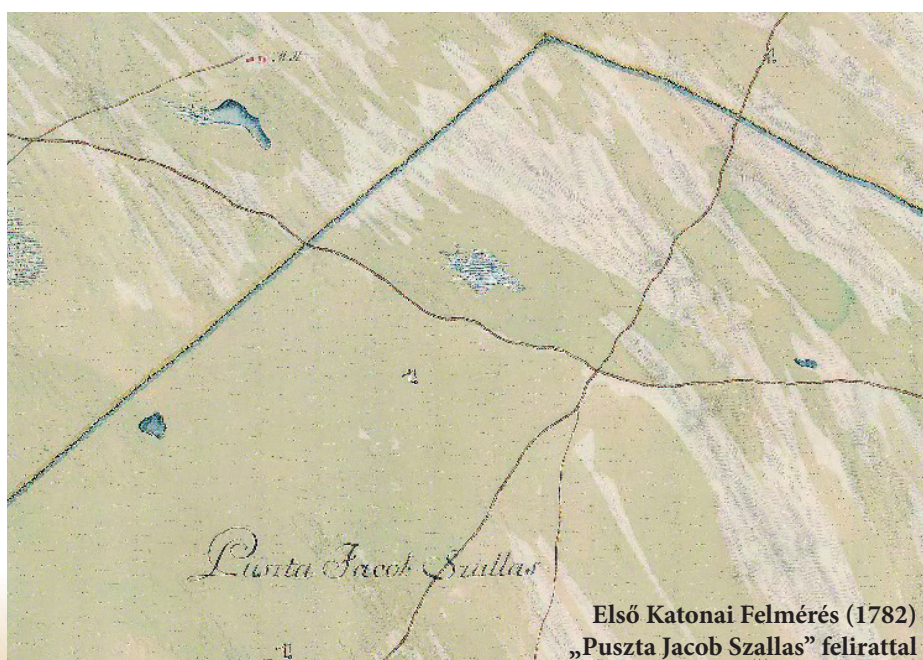
leszármazottaik generációkon keresztül birtokolták a területet. A török kiűzése után a jász kun területeket az osztrákok elzálogosították a Német Lovagrendnek. A redempció alkalmával Mária Terézia királynő 1745. május 6-án aláírta a Jász kun kerület megváltását engedélyező kiváltáslevelet, így a jász kun terület vissza-

nyerte szabadságát gazdasági értelemben is. Ezek után a kun pusztákon is elkezdődhetett az élet újjászervezése. A lakatlan területeket a vagyonosabb községek és városok váltották vissza. Ekkor történt az elnéptelenedett Jakabszállás felosztása: a terület felét Szabadszállás, negyedét Fülöpszállás, másik negyedét pedig Majsa váltotta, azaz vásárolta vissza.

Az Első Katonai Felmérés (1782) dokumentálja Jakabszállás egykori környékét „Pusztá Jacob Szallas” felirattal, amely alatt a jelenlegi Jakabszállás, Fülöpjakab és Kunszállás területe található. Legelők, erdők, vízjárta területek uralták a terepet. A térképen csupán néhány objektum volt jelölve, ugyanis az ekkor még legelőként használt területen alig álltak házak: mindössze néhány hajtóút és itatóhely szolgálta a pusztai állattartást.

Ezen a környéken, a Bogárzó-tónál volt a pásztorok első szállása, a pusztába vezető út végén szállást jelölt a térkép (GPS 19.6055, 46.7443). Levéltári kutatások alapján megállapítható, hogy már 1810-ben létezett a felső- és az alsó-csőszház, illetve kicsit később a pusztaháza, melyek a „pusztai közigazgatás” létesítményei voltak. Szabadszállás városa 1825-ben csárdát építtetett jakabszállási pusztájára. Ez a híres jakabi csárda (GPS 19.5912 46.7592) sok régi betyártörténet helyszíne volt.

A Második Katonai Felmérés szelvényein már több objektum, állandó épület ábrázolódik, ami arra utal, hogy elkezdődtek a kitelepülések a városokból a pusztákba, így a 19. század derekára a külterjes állat-

tartás elkezdett viaskodni. A csárda mellett házak, tanyák, istállók is egyre sűrűbben vannak feltüntetve. A tanyák mellett a tulajdonosuk neve is olvasható. Szappanfőző hely (Seifensiederei) neve is olvasható németül a térképen.

A PETROVICS CSALÁD A SZABADSZÁLLÁSI JAKABSZÁLLÁSI-PUSZTÁN

Ebben a korban az alföldi mezővárosok értéktára, vagyona a jószágállomány volt. Kecskemét város „kincstára” a bugac-monostori pusztán, Szabadszállás város „kincstára” a szabad-jakabszállási pusztán legelt. A Petrovics család 1818 és 1841 között több időszakban is Szabadszálláson élt. Petrovics István a település megbecsült, kiskun redemptus polgára volt. Párhuzamosan több csárdát, vendéglőt, mézszárszéket is bérelt, amelyeket leginkább innen, a jakabszállási pusztáról látott el friss portékával. Nem véletlen, hogy „Kis-Kunságnak száz kövér gulyája...” és hasonló képek visszaköszönnék Petőfi verseiben...

A híres kecskeméti vásárokat itt tartották a szomszédban, a Matkói / Fehértói csárda környékén. A mintegy két hétig tartó állatvásároknak Petrovics István rendszeres látogatója volt, s amíg ő adott-vett, üzleteket kötött, addig a korabeli emlékezet szerint Petrovicsné asszony híresen finom lacipecsenyét sütögetett és árult a vásári sokadalomban.

„Petrovics István (...) több kedvét lelte a buzgó vásárjárásban, marhák és juhok vásárlásában, bőrök és irhák eladásában;

Szürkemarha gulya

FOTÓ: KISS IMRE

szívesebben kocsikázott ki a határba – oldalán nemegyszer Sanyi fiával – a messzi legelőkön nevelkedő jószágait meg egy-egy (...) pusztai csárdát megtekinteni.”

az 1830–1833 közötti években a jakabi korcsmát bérelte. Bizonyára gyakran töltötték együtt az időt kettesben vagy hármasban – Bankos, Ziger, Petrovics –, hiszen barátként, komaként, bérlőtársként hasonló ügyek-bajok foglalkoztatták őket, együtt tárgyalhattak, netán mulathattak a jakabi csárdában.

Bizonyos, hogy ezekben a rokoni, baráti társaságokban szüleivel együtt Petőfi Sándorka is gyakran megfordult kint a jakabi pusztán. Szívhez szóló, csodaszép költeményei ezekből a kiskunsági pusztai élményekből is táplálkoztak. Érdekes adalék, hogy a költőt meghitt kapcsolat fűzte Zigerékhez, akiket a szabadságharc idején még a harctérre menet is meglátogattott. (Lásd: Nyárády Gábor: Árendások I. rész – Egy jó barát Szabadszálláson: Ziger Imre)

Szabóné Harkai Erika

Pusztai táj tanyával
FOTÓ: THEO KUST

(Varga Domokos: *Kis Kiskunság, szeretett Szentmiklós* c. kötet 71. o., részlet.)

A Második Katonai Felmérés szelvényein a tanyák tulajdonosai fel voltak tüntetve, melyek a Petőfi-kutatásban nagy jelentőséggel bírnak. Így a Petrovics család kapcsolati rendszere területileg is követhető a jakabi pusztákon. Petrovics István, Ziger Imre és Bankos János barátsága is ideköthető. Az ifjabb Petrovics István, azaz „István öcsém” keresztszülei Ziger Imre és Debreczeni Borbála voltak. Ziger Imre 1827–1833 között jakabszállási pusztabíró volt. A fülöpszállási Bankos család pedig

Petőfi Sándor: Az én Pegazusom:

Emlékezés Molnár Péterné
Petőfi-kutatóra:

Barangolás a Felső-Bácska–Homokhát Natúrparkban

A Duna–Tisza közén, Magyarország és Szerbia határtérségében elhelyezkedő Felső-Bácska–Homokhát Natúrpark tizenkét település közösségeinek összefogásával, 2018 nyarán kapta meg a natúrparki névhasználati címet. A táji léptékű összefogás célja a térség gazdag természeti és kulturális örökségén alapuló, fenntartható módon megvalósuló, a helyi közösségek érdekeit hosszú távon is szolgáló fejlesztése.

A natúrparki összefogáshoz csatlakozott települések a Dorozsma–Majsai-homokhát és a Bácskai löszös síkság kistájakon helyezkednek el. Habár a terület keleti (homokháti), illetve nyugati (bácskai) része alföldi viszonylatban élesen elválik egymástól, a határ menti elhelyezkedés és a hagyományos együttműködés a délvidéki területekkel táji szempontból egységet jelent a natúrparki térség számára. A tizenkét települést (Ásotthalom, Öttömös, Kelebia, Tompa, Csikéria, Bácsszőlős,

Kunbaja, Bácsalmás, Madaras, Katymár, Mátételke és Tataháza) magában foglaló natúrpark kiterjedése mintegy 68 ezer hektár, az itt élők száma meghaladja a 27 ezret.

Az itteni táj mozgalmas történetének fontos epizódjaira utal a natúrpark „Szabadka virágoskertjétől Arany Bácskáig” motója. A korábban Szabadka igazgatása alá tartozó homokháti részeken a 19. század végétől – a hegyvidéki területeken súlyos károkat okozó filoxéravész következtében

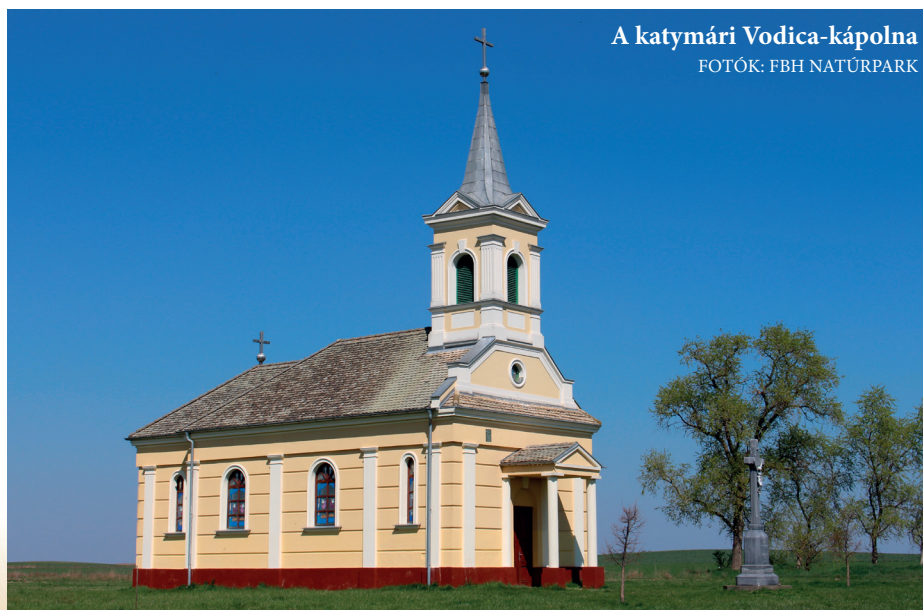
– virágzott a szőlő és egyéb gyümölcsök termesztése, az itt előállított termények és a bor fontos kereskedelmi cikké vált, jelentős bevételhez juttatva a helyi gazdálkodókat és kereskedőket. A tágabb térség a történelmi Magyarország élesztárának számított.

A lekvároktól és befőttektől a szörpökön és ivóleveken keresztül a különféle tejtermékekig ma is igen széles a hagyományos bácskai ízvilágú, kézműves termékek köre. Szerencsére egyre többen látnak fantáziát a magas minőségű helyi termékek előállításában és értékesítésében, amit az érintett önkormányzatok a *Bácskai Becses* védjegy és a *Bácsalmási Finomságok* márkanév bevezetésével, népszerűsítésével is igyekeznek segíteni.

Felső-Bácska különleges színfoltját jelentik a bunyevác és német nemzetiségi hagyományok, a többnemzetiségű kultúra napjainkban is lényegi elemét képezi az itt élők táji identitásának. A délszláv eredetű, hagyományosan római katolikus vallású bunyevácok és a németek is az elmúlt évszázadok viharos időszakai következtében, elsősorban a török hódoltság előtt, illetve utána érkeztek a térségbe menekülteként vagy szervezett telepítési program keretében. A bunyevác és a német hagyományok megélésében egyaránt fontos szerepet töltenek be a nemzetiségi táncscsoportok. Az ősi elemeiket máig megtartó táncok tovább élésének kiemelt szinterei a bunyevác prélók és a sváb bálók.

KERÉKPÁRRA FEL!

A natúrpark örökségi helyszíneinek bejárására környezetbarát közlekedési eszköz

A katymári Vodica-kápolna

FOTÓK: FBH NATÚRPARK

lehet a kerékpár. A natúrparki kerékpár-rostúraút-hálózat által érintett települések természeti és épített örökségi értékeinek megismerését az útvonal mentén, jellemzően a városok, falvak központjaiban kihelyezett, egységes arculatú *tájékoztató táblák* segítik. A jelzett kerékpáros-túraútvonal mentén három helyszínen – Bácsalmáson, Tompán és Kelebián – új *kerékpáros-pihenőhelyek és interaktív bemutatóhelyek* létesültek.

A bácsalmási és kelebiai natúrparkházak új, az élményszerű megismerést, a látogatók közvetlen érzelmi és tartalmi bevonódásának lehetőségét biztosító kiállításai a natúrpark felső-bácskai, illetve homokháti részének természeti és kulturális örökségi értékeit mutatják be. A tompai művelődési házban kialakított *Táj-Érték-Tár* interaktív kiállítás pedig a hagyományait aktívan megélő, gazdag épített örökséget őrző kisváros tájhoz kötődő értékeit mutatja be számos archív fénykép felhasználásával, de élve az interaktív bemutatói eszközök adta lehetőségekkel is.

REJTŐZŐ KINCSEK NYOMÁBAN

A homokháti térség a gazdag madárvilágú *Kelebiai-halastavak* körbejárása mellett különleges túralehetőséget kínál. A határ-

A katymári téglavető feltárása

sávban szakvezetővel célszerű felfedezni az 1950-es években, az egykori Jugoszlávia határán kiépített *Déli védelmi rendszer* harcállásainak gyakran az erdők mélyén rejtőző maradványait.

A bácsalmási natúrparkháztól rövid kerékezéssel elérhető a térség legjobb állapotban megmaradt szikes tava, a *Sós-tó* és a part mentén újonnan kialakított interaktív tanösvény, ahol megfigyelhetjük a madárvilágot és a tóparti nyílt élőhelyeket „kezelő” házbivalyok természetvédelmi jelentőségét is.

A bácskai körtúrák kihagyhatatlan programja a világhírű *madarasi és katymári löszfeltárások* megtekintése, valamint a *Madarasi Marhajárás természetvédelmi terület* ösgepjének felfedezése. A nagy kiterjedésű, évszázadokon keresztül legeltetett löszgyep különösen látványos kora tavasszal, amikor többzetes példányszám-

ban virágzik a tavaszi hérics és a tarka sáfrány.

A natúrpark központi részén elhelyezkedő, vasúti kapcsolattal is rendelkező Tompa szintén ideális kiindulópont a natúrparki örökségi helyszínek kerékpáros bejárásához. Ezek jelentősége nem egy esetben messze túlmutat a helyi szinten: a *Redl család tompai kastélya* a romantikus historizmus kastélyépítészetének országos szinten is jellegzetes példaként, az épületegyüttes szerves részét képező *Szent Anna-templom* pedig a magyar neogót építészet egyik remekéeként áll műemléki védelem alatt.

A natúrparkházak interaktív kiállításai előzetes időpont-egyeztetéssel látogathatók. Érdeklődni a natúrparki munkaszervezet honlapján (www.bacska.hu) és a Bácsalmási Turisztikai Információs Központ (www.bacsalmasikirandulas.hu) elérhetőségein lehet. **Maczkó József**

Natúrparkok Bács-Kiskun vármegyében

Magyarországon 17 natúrpark található, közülük elsőként az Írott-kő Natúrparkot alapították.

Erősségük, hogy szabad társuláson alapulnak, rugalmas a szervezeti formájuk, alulról és önkéntes alapon szerveződnek, teret adnak az állampolgári aktivitásoknak és kezdeményezéseknek. A natúrparkok létesítésének célja a biodiverzitás megtartása és az értéktörzés, illetve a rekreációs és ökoturisztikai igények kielégítése, a biogazdálkodás elterjesztése. Lényegi eleme a természetvédelmi területek jelenléte és az elhivatott öko-gazdálkodás. Desztinációs övezetként elősegíti a szolgáltatási ágazatok arányos és harmonikus fejlődését.

Az utóbbi két évtizedben több natúrparkot is alapítottak a helyi közösségek: Bács-Kiskun vármegyében működik a Felső-Bácska-Homokháti Natúrpark, valamint az Örjeg és Szőlőhegyei Natúrpark.

További információk:
www.naturparkok.hu

Örjeg és Szőlőhegyei Natúrpark

A Kalocsai-Sárcsai ártéri üledékekkel fedett síkjának karakteres megjelenésű kistájrészlete az Örjeg lágvidéke. Fialat gazdálkodó családok évek óta következetesen dolgoznak a bő 32 ezer hektáros terület természeti örökségének megőrzéséért. Az általuk létrehozott Örjeg és Szőlőhegyei Natúrpark öt települést (Hajós, Érsekhalma, Homokmégy, Öregcsertő, Császártöltés) foglal magába, tevékenységük középpontjában a természetközeli gazdálkodás folytatása és segítése, a hagyományos és diverzifikált gazdálkodás – azon belül is a legeltetéses állattartás mint az egyik legfontosabb tájfenntartó tevékenység – népszerűsítése, a védett természeti értékek megőrzése és fenntartható bemutatása, valamint egészséges helyi termékek előállítása áll. A fenntartható térségfejlesztés kiváló példájáról az alábbi QR-kódot beolvasva érhetik el Agócs Péter írását.

Madarasi legelő tavaszi héricscel
FOTÓK: FBH NATÚRPARK

A Böddi-szék vízjárásának történeti áttekintése

A szikes tavak a Kárpát-medencében egykoron különösen jellemző vizes élőhelyeknek számítottak. A vízrendezések, illetve az erek által felfűzött vízállásos mélyületek, mocsarak, laposok jelentős részének kiszáritásával, vizük levezetésével a szikes vízi élőhelyek nagy részét felszámolták. Az egyik kivétel a Böddi-szék.

A Duna egykori árterületén levonuló felszíni vizek változatos, a mikrodomborzati viszonyokhoz alkalmazkodó, kisebb-nagyobb vízfolyásokkal hálózta be a felső-kiskunsági tájat. Korabeli néven nevezett időszakos vízfolyások, erek őrzik ennek a vízi világnak a nyomait a Felső-Kiskunságban: Tekerés-ér, Bak-ér, Kígyós, Nagy-ér, majd a Sós-ér.

Az ősi erek egy részét a tájformáló beavatkozások, így a vízrendezések, a szántóföldi gazdálkodás eltüntetni igyekezett, ám korábbi vonulataik légi fotón felismerhetők. Ellaposított medrük túlnyomórészt szárazon áll, a természetközeli területen áthaladó mederszakaszok növényzete a talajvízszint csökkenése, az összefolyó vizek mennyiségének megfogycsozása miatt jelentősen átalakult. A nagyobb esőzések, a tavaszi vizek összegyűlemlésének egyre ritkább időszakaiban azonban szinte elsőkként telnek meg vízzel. Ilyenkor újjáéled a vízi világ egy rövid időszakra az erek mentén, szinte függetlenül a táji környezettől.

A korábbi zavartalan vízjárás eredményeképp rendszeresen maradt a Duna-völgyön víz a tavaszi csapadékos időszak és a részben ebből fakadó dunai árhullámok elvonulását követően is. Ez a vízjárta tájkép jellemezte a 19. századot, Petőfi korát a Duna-völgyi síkon. A pangó vizek, de még inkább az összefolyó, talajvízáramlási rendszerek által pótolta vizek kora nyári párolgásával a talaj sótartalma gazdagodott, természetes szikes vizes élőhelyek hálózata jött létre.

A szikes tavak a Kárpát-medencében egykoron különösen jellemző vizes élőhelyeknek számítottak. A vízrendezések, illetve az erek által felfűzött vízállásos mélyületek, mocsarak, laposok jelentős részének kiszáritásával, vizük levezetésével a szikes vízi élőhelyek nagy részét felszámolták.

A fennmaradt szikes tavak láncolatának délnyugati tagja, a Bács-Kiskun vármegyei Dunatétlen község határában található Böddi-szék jelenleg az egyik legnagyobb szikes tavunk. Egyedivé teszi története, mivel a környező szikes vízi hálózat fel-

fűződéséből felfejthető, hogy nemcsak a csapadékból és a felszín alatti vízáramlásokból kap utánpótlást, hanem egy tekintélyesebb, bár időszakos szikes vízfolyás közvetlenül is táplálta, azon kívül is, hogy a Duna-völgyi erek a tavaszi vizek érkezésekor sokszor kiléphetek medrükből, elterítve a mélyületeket főként dunai eredetű vízzel.

A Böddi-szék vízrajzi és földtani történetét, a mederviszonyok ember általi megváltoztatását, a vízelvezetés következményeit, tartós hatásait, majd a szikes tó helyreállításnak céljait és eredményeit a cikk bővebb verziójából ismerheti meg az érdeklődő olvasó ezen a QR-kódon keresztül.

Dr. Mile Orsolya

Pannon szikes vízi élőhelyek helyreállítása a Kiskunságban

A pannon szikesek az Európai Unióban unikális és kiemelt jelentőségű élőhelyeknek számítanak. Közéjük tartozik a Böddi-szék is, amely része a Natura 2000 hálózatnak, és a hazai jogszabályok által is védett terület.

A Böddi-szék az időszakosan kiszáradó magyarországi szikes tavak között igen jelentős, a nyílt vízfelszínű időszakos szikes tavak 18 százalékát teszi ki. A LIFE Nature projekt (LIFE12 NAT/HU/001188) célja a Böddi-széken, a Kárpát-medence egyik legnagyobb jelentőségű időszakos szikes tavan és vízgyűjtő területén helyreállítani az eredeti vízvízviszonyokat és a természetes élőhelyeket.

További információk a projektről:

www.boddi.hu

FOTÓ: MOSONYI SZABOLCS

Szibériai nőszirm

Túrázzon a Vörös-mocsárban! *Herman Ottó terepi bemutatóhely az Órjegen Császártöltésen*

A hajdani vízi világ egyik legértékesebb eleme az Órjeg középső és legmélyebb részén, Császártöltés és Homokmégy település közigazgatási határában fekvő Vörös-mocsár Természetvédelmi Terület. A mocsár a korábban lefűződött óholocén Duna-mederben jött létre. A feltöltődés során elhalt növényi maradványok lassú bomlási folyamat eredményeképpen vastag tőzegréteggé alakultak. A táj mai arculatának kialakulása a lápvidék korábbi tőzgebányászatának a következménye. A hátramaradt vizeket körös-körül gyorsan benőtte és elfoglalta a lápi növényzet: nádasok, a magasabb részeken cserjések borítják. Az így kialakult zavartalan élőhelyet igazán gazdag élővilág jellemzi. Egyes tavakat korábban a kissozhalászat, később a horgászat révén hasznosítottak.

Mindezen értékek bemutatására és megismerésére a korábban létesített Vörös-mocsár tanösvény 2,5 kilométeres túraútvonalán volt lehetőség, azonban a megnövekedett érdeklődés indokoltta a tanösvényszakasz jelentős bővítését. A terepi bemutatóhely jól megközelíthető helyen indul, ahol bevezető előadások megtartására alkalmas, kb. 60 négyzetméter alapterületű nyitott építményt és kisebb csoportfoglalkozásokra is alkalmas építményeket helyeznek el. Az új terepi bemutató részben a már meglévő Vörös-mocsár tanösvény nyomvonalán halad, de az mintegy 3 kilométer hosszú új szakasszal bővül. A tanösvényre lesznek felfűzve a terepi bemutató létesítmények: madártani kilátóhely, megfigyelőtoronyok, madárgyűrűzési bemutatóhely, halászati bemutatóhely. A tanösvény a látogatók számára szakaszolható lesz, egy része „körtúraszerűen” is bejárható. Az utolsó, mintegy 100 méteres szakaszon vízre épített pallósoron haladhatnak, ami lehetővé teszi a mocsár és a nyílt vízfelületek élővilágának megfigyelését.

Az egyik legérdekesebb rész a már meglévő tanösvényen felújított pihenőhely és az újonnan létesített madármegfigyelő torony. Ez a hely kiválóan alkalmas

arra, hogy megfigyeljük a nádasok mögötti nyílt vizek madárvilágát – előzetesen egyeztetett csoportok részére akár madárgyűrűzési bemutatóval együtt –, testközelből megismerkedve a jellemző énekesmadár-fajokkal. Továbbhaladva a löszpartok növényeit, a láp élővilágát bemutató táblákon túl a gyakorlati madárvédelem berendezéseit ismerhetjük meg a téli időszakban folyamatosan üzemeltetett madáretetővel. A Kiscsalai-löszpart nyílt partfalában együtt költő gyurgyalagok és

Tarka sáfrány

partifecskek telepe egyedülálló látványt nyújt a környéken. A löszpart tetején, a platórészekben folytatott szőlőművelés az 1700-as években betelepített német ajkú lakosság szorgalmas munkájának az öröksége.

A már bővített nyomvonal nyíltabb vízfel-színnel érintett szakaszán betekinthetünk a kissozhalászat rejtelseibe, illetve az itt élő titokzatos halfauna világába, a mára megritkult lápi póc és réti csík halfaj tipikus élőhelyére. A környéken szintén egyedülálló, úszó vízi pallósoron haladva

Mocsári teknős
FOTÓK: AGÓCS PÉTER

közvetlenül megtapasztalható a mocsár mint értékes vizes élőhely szépsége. A túra során kis szerencsével megfigyelhetjük a közelben költő fokozottan védett kerecsensólymok és rétisások légi vadászatát, a nádasokban telepesen költő gémfélék, így a nagy kócsag, a szürke gém, a bakcsó és a vízen úszó, néha fiókáit a hátán cipelő búbos vöcsökök táplálkozását is.

Találkozhatunk a halevő vidrával, de akár még hermelinnel, a mocsár legtitokzatosabb emlősfajával is. A közeli lápréteken a fajgazdag, értékes gyepterület fenntartásában a tavasztól őszig itt legelő haszonállatok végeznek pótolhatatlan természetvédelmi kezelői szerepet, ami szintén az egykoron erre a tájra jellemző gazdálkodást eleveníti fel. Bármelyik évszakban látogatunk is a Vörös-mocsár területére, mindig tartogat számunkra érdekességeket és meglepetéseket, mely élmények újra és újra arra biztatnak, hogy ide minél előbb visszatérjünk.

Agócs Péter

Természeti értékek Bács-Kiskun vármegyében

A Kiskunsági Nemzeti Parkot éppen azzal a céllal hozták létre, hogy a 19. századi Kiskunságból megőrizzen egy darabot, és megmutathassa azt az utókornak. Bács-Kiskun vármegyében üdítő élményt nyújtó és sok meglepetést tartogató maradványterületek a vadvízes szikesek, a szaggyalagos felszínű buckavidékek vagy az a néhány vizes élőhely, amely a vízrendezések előtti táj összetett természetességét villantja elénk. Közös felelősségünk a most élő és utánunk következő generációk figyelmét arra irányítani, hogy bizony másképp is lehet egy tájat kezelni és megvédeni. Ez óriási kihívás társadalmunk számára, s ehhez, ha parányit is, de mindenképpen szeretnénk hozzátenni. Mégpedig úgy, hogy természeti értékeinket és örökségünket látogathatóvá és bemutathatóvá tesszük. Tanösvények, látogató- és információs helyek vármegyénkben számos helyen mutatják be Petőfi örökségét. Ezekből ajánlunk néhányat.

TÖSERDŐ KAPUJA ÖKOTURISZTIKAI KÖZPONT

FOTÓ: LAKITELEK ÖNKORMÁNYZATA

Funkcióját tekintve a tájba illő, stílusában a település kitűzött építészeti irányvonalát követő épület elsősorban a környezeti nevelés kiemelt bázisa. Természetismereti foglalkozásokat, kiállításokat, előadásokat, jeles zöldnapokat rendeznek itt, továbbá a Töserdővel, a természettel kapcsolatos fotó- és képzőművészeti kiállítások fogadására is alkalmas. Az ökoturisztikai központban modern szemléltetőeszközök és interaktív kiállítások teszik még élményszerűbbé az ismeretszerzést.

A vármegyei és országos szinten is jegyzett turisztikai objektum a kerékpáros- és az aktív turizmus központja lesz.

LAJOSMIZSEI ISKOLA-TÓ HELYI JELENTŐSÉGŰ VÉDETT TERMÉSZETI TERÜLET

FOTÓ: LAJOSMIZSE.HU

A város arculatát meghatározó Iskola-tavat és azt övező zöldfelületi elemeket a Zöld város kialakítása projekt keretében természetközeli varázssá varázsták 2021-ben.

A beavatkozással eltávolították a tó medréből az elmúlt évtizedek alatt felhalmozódott üledéket, de a meder alakja és parti zónája megőrizte az eredeti sajátosságait, amelyeket a korábbi katonai felmérések is igazolnak.

A tó környezetbarát helyreállításával új-jászületett a vizes élőhely, amelyben vízi életközösségek találtak otthonra. A városi környezethez alkalmazkodott állatfajok átmeneti menedékre lelnek itt, ezért láthatók a tóban táplálkozó és pihenő állatok, elsősorban vízimadarak.

GÁTÉRI FEHÉR-TÓ

FOTÓ: BACSKISKUN.HU

Az egykori homok- és löszhátakba ékelődött Ós-Duna-medrekben szikes tavak keletkeztek. Az elszikesedett ösmedreket vízfolyások, erek kötötték össze, létrehozva ezzel egy gazdag vízhálózatot. Ennek a tóláncolatnak egyik jelentős tagja volt a Pálmonostora, Gátér és Tömörkény között fekvő egykori szikes tó. Nevét a jellegzetes – a magas sókoncentráció és lúgos kémhatása miatt – fehér színű vízeről kapta. A 20. század elejére a mezőgazdaság térnyerése miatt a tó környékén szántóföldi kultúrák honosodtak meg, települések keletkeztek, és elkezdődött a csatornák kiépítése, majd a felszíni vizek elvezetése. A Gátéri Fehér-tó is erre a sorsra jutott. Hidrológiai értékei és madárvilága miatt a Bács-Kiskun Vármegyei Értéktár Természeti Környezet kategóriájában szerepel.

TISZAKÉCSKEI HOLT-TISZA HELYI JELENTŐSÉGŰ VÉDETT TERMÉSZETI TERÜLET

FOTÓ: KNP

Tiszakécske város képviselő-testülete 2016-ban helyi jelentőségű védett természeti területté (röviden helyi védett területté) nyilvánította az itt található holtágat és környezetét, amelynek kiterjedése 180 hektár, ebből a holtágrendszer 54 hektár. Parkosított környezete kedvelt kirándulóhely, a horgászok által nemzetközileg is számontartott horgászvíz, továbbá természetvédelmi, közjóléti funkciókat ellátó övezet. A turisták sétautakon és a Nádirtó tanösvényen járhatják be és ismerhetik meg a közkedvelt területet.

Kiadja: Bács-Kiskun Vármegye Önkormányzata
Felelős kiadó: Rideg László,
a Bács-Kiskun Vármegyei Közgyűlés elnöke
2023

Nyomdai munkák: Korrekt Nyomdaipari Kft.
1106 Budapest, Fehér út 10. 62-es épület
www.bacsiskun.hu

A kiadvány létrejöttében közreműködött:
Agócs Péter, Aradi Eszter, Bánföldi Szilárd,
Dóka Richárd, Filotás Zoltán, Gilly Zsolt,
Hamar Sándor, Hans-Peter Graner, Hegedűs József,
Kalotás Zsolt, Kis Ferenc, Kiss Imre, Kiss Mónika,
KNP-archívum, Kolon-tavi archívum, Kovács Sándor,
Maczkó József, dr. Mile Orsolya, Morvai Edina,
Pál Fanni, Schneider Viktor, Sebestyén István,
Somogyi István, Szekeres Béla, Szűcs Ferenc,
Theo Kust, Tóth Endre, dr. Vadász Csaba, Vig László.

A kiadvány a „Petőfi 200” című, TOP-5.3.2-17-BK1-2021-00004 kódszámú projekt keretében,
Magyarország Kormánya
és az Európai Unió támogatásával készült.

A kiadványt gondozta:
Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság
6000 Kecskemét, Liszt F. u. 19.
Telefon: +36 76/482-611, Fax: +36 76/481-074
E-mail: titkarsag@knp.hu

Turisztikai információk: oktatasio@knp.hu
www.knp.hu
www.facebook.com/KiskunsagiNemzetiPark

széchenyi 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE